

які пабудаваў Джэк; **народ** – Вайна і мір; **радзіма** – мая дарагая; **сям’я** – Адамс, Колбі, “Мая сям’я” [3, с. 171].

Кожны структурны ўзровень арганізацыі моўнай асобы характарызуецца пэўным наборам адзінак і адносін паміж імі. Аналіз матэрыялаў асацыятыўнага слоўніка дазваляе зрабіць высновы пра тое, што часта межы структурных узроўняў аказваюцца размытымі і рухомымі. Змешчаная ў слоўнікавых артыкулах асацыятыўна-вербальная сетка ўтрымлівае не толькі лексічную і граматычную інфармацыю, а таксама лінгвакагнітыўную і прагматычную. Такім чынам, асацыятыўныя слоўнікі даюць багаты матэрыял для вывучэння моўнай асобы, моўнай карціны свету, ключавых канцэптаў, духоўных інтарэсаў і культурна-гістарычных перадумоў фарміравання сучасных грамадскіх, маральных, эстэтычных каштоўнасцей.

Літаратура

1. Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.

2. Калеснікава, А.А. Асацыятыўнае поле канцэпту «народ» / А.А. Калеснікава // Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ : материалы VII Международной научно-практической интернет-конференции, Переяслав-Хмельницкий, 29–31 января 2013 г. : сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013. – С. 284–286.

3. Калеснікава, А.А. Канцэпт «сям’я» ў лютэрку вербальных асацыяцый / А.А. Калеснікава // Наука – образованию, производству, экономике : материалы XIX (66) Региональной научно-практической конференции преподавателей, научных сотрудников и аспирантов, Витебск, 13–14 марта 2014 г. : в 2 т. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – Т. 1. – С. 166–167.

4. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : КомКнига, 2006. – 264 с.

5. Славянский ассоциативный словарь : русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М. : Наука, 2004. – 792 с.

А.М. Карасевич

(настаўнік-метадыст ДУА “Гімназія № 8 г. Віцебска”)

АСАЦЫЯТЫЎНЫЯ І ТВОРЧЫЯ ЗАДАННІ ЯК ЭФЕКТЫЎНЫ СРОДАК РАЗВІЦЦА КАМУНІКАТЫЎНЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ ВУЧНЯЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Сучаснае грамадства дыктуе высокія патрабаванні да асобы выпускніка школы. Ён павінен быць камунікабельным, умець крэатыўна мысліць, знаходзіць і прымяняць патрэбную інфармацыю ў нестандартных умовах, працаваць у камандзе. Такім чынам, развіццё камунікатыўных здольнасцей, набывццё камунікатыўных кампетэнцый адпавядае запытам сучаснага грамадства. Невыпадкова на першы план у моўнай падрыхтоўцы вучняў выходзіць удасканалванне іх маўленчай практыкі і маўленне

разглядаецца як адна з формаў пазнавальнай дзейнасці чалавека [2, с. 4]. Але, на жаль, школьная практыка паказвае, што вучні губляюцца, калі трэба звязна, доказна, творча выказацца па пэўнай праблеме ў вуснай ці пісьмовай форме, падабраць вобразы-прыклады з папярэдне вывучаных літаратурных твораў, правесці паралелі паміж жыццём і літаратурным творам. Выклікаюць цяжкасці і заданні па інтэрпрэтацыі тэксту: адказаць на пытанне, сфармуляваць тэзісы, “згарнуць” думку да слова-асацыяцыі. Без “фарміравання навыкаў эмацыянальна-вобразнага ўспрымання літаратурнага твора”, развіцця “вобразнага і аналітычнага мыслення, творчага ўяўлення” не выпадае гаварыць пра камунікатыўную кампетэнтнасць і чытацкую пісьменнасць выпускніка [3, с. 12].

Ужо ў сярэднім звяне можна ўбачыць падзел вучняў на дзве групы: 1) з аналітычным тыпам мыслення; 2) з развітым эмацыйным успрыманнем. Каб развіваць здольнасці вучняў першай групы, вучэбная праграма па беларускай літаратуры рэкамендуе “часцей даваць ім заданні творчага характару”, вучням другой групы “прапаноўваць аналітычныя ці абагульняльныя пытанні” [1, с. 13]. З гэтага вынікае, што комплекснае выкарыстанне асацыятыўных і творчых заданняў дапамагае развіць крэатыўныя і кагнітыўныя якасці кожнай асобы.

Навучанне ў 5-7 класах скіроўваю на адкрыццё *суб’ектыўна новага* (вучань у выніку мысліцельнай дзейнасці адкрывае тое, што было адкрыта да яго, але не было яму вядома). Спачатку аналізую вучэбныя праграмы і вызначаю для сябе некалькі метапаняццяў, змест якіх можна спасцігаць на ўроках беларускай мовы і літаратуры; вызначаю, на якім прадмеце (мове ці літаратуры) метатэма будзе дамінантай; складаю “перспектыўны ланцужок”, кожнае звяно якога – гэта від задання і твор (або граматычная тэма), на матэрыяле якога заданне будзе выконвацца; прадумваю, на якім уроку набыцця веды можна “выпрабаваць” у непрывычнай сітуацыі.

Напрыклад, у 5 класе працую з паняццем “Радзіма” і за дамінанту бяру ўрокі літаратуры. На 1 уроку прапаную вучням падабраць сінонімы да слова “Радзіма” (гэтым правяраю стартавыя магчымасці пяцікласнікаў), а пасля вучні падбіраюць словы-асацыяцыі да паняцця “Радзіма” і складаюць апорную схему (“згортваюць” думкі да слоў-асацыяцый). Схема, якая атрымліваецца, тэматычна адлюстроўвае ўсе раздзелы падручніка па літаратуры. І паступова, працуючы з кожнай асацыяцыяй, вучні спасцігаюць змест твораў, папаўняюць слоўнікавы запас, развіваюць мысленне. Так, пры знаёмстве з вершам Я. Янішчыц “Мова” вучні адзначаюць асацыяцыі “мова”, “людзі” і тлумачаць свой выбар, выкарыстоўваючы цытаты з твора (“разгортваюць” слова-асацыяцыю). Пасля спасціжэння вучнямі зместу верша У. Караткевіча “Бацькаўшчына” прапаную напісаць міні-выказванне “Радзіма для мяне – гэта...”. Аб’ём работы – 5-7 радкоў. Вучні “агучваюць” схему сказамі, але выбар асацыяцый у кожнага свой.

Набытыя ў 5-7 класах веды і ўменні становяцца падмуркам для выканання больш складаных заданняў: скласці апорную схему паводле зместу твора; агучыць схему асацыяцый паводле біяграфіі пісьменніка (паступова колькасць слоў у схеме памяншаецца); знайсці асацыятыўную сувязь паміж выказваннямі і сфармуляваць заключаную ў іх праблему. Актыўна прапаную вучням схемы-заданні (тут схемы выступаюць штуршком да пошукавай дзейнасці, работы з даведчай літаратурай), выкарыстоўваю схемы як сродак шыфроўкі праблемы ці вузла праблем, якія трэба раскрыць, абапіраючыся на змест твора ці жыццёвыя падзеі.

Цікавыя, нешаблонныя фармулёўкі пытанняў і заданняў, выкарыстанне на ўроках твораў розных відаў мастацтва (музыка і тэкст, карціна і тэкст, анімацыя і тэкст) таксама спрыяюць развіццю крэатыўнага мыслення, вобразнага ўяўлення, асацыятыўнасці, фантазіі, стымулююць жаданне вучня быць арыгінальным.

Шмат увагі надаю развіццю пісьмовага маўлення вучняў. Ужо ў 5 класе прапаную вучням творчае заданне без узору выканання, напрыклад, разважанне “Чаму казкі вучаць дзяцей, а чаму – дарослых?”. Правяраю работы, падкрэсліваючы, але не выпраўляючы памылкі ў змесце, маўленчыя і граматычныя недахопы, а пасля прапаную ўдасканаліць работу, выправіць памылкі. Вучні аналізуюць сваю работу па накірунках: 1) структура; 2) змест; 3) літаратурныя прыклады; зачытваюць найбольш удалыя фрагменты сваіх работ. Дома бяруць у бацькоў інтэрв’ю па тэме і толькі пасля гэтага ўдасканальваюць свой першасны варыянт. Такая арганізацыя працы затратная па часе для настаўніка, але эфектыўная індывідуальным прырашчэннем для вучня.

У адпаведнасці з класічнай метадыкай мы рыхтуем вучняў да стварэння ўласных тэкстаў. Такім чынам, тэкст – гэта канчатковая мэта, вынік дзейнасці. А я часта карыстаюся вучнёўскім тэкстам як сродкам для далейшай пошукавай дзейнасці. Для гэтага з 8 класа на ўроках літаратуры актыўна выкарыстоўваю такую форму работы, як пісьмовае міні-разважанне (прыём “**Пяць хвілін на творчасць**”). Сутнасць прыёму: прапаную вучням паразважаць на пэўную тэму задоўга да вывучэння твора, у якім гэтая тэма будзе вядучай, а пасля скарыстоўваю іх работы для паглыблення ведаў. У міні-разважаннях – вучнёўскі жыццёвы вопыт, тое, што яны ведаюць, што жыве ў іх падсвядомасці. Мая задача як настаўніка арганізаваць работу так, каб набытыя на ўроку веды арганічна далучыліся да таго, што вучань ужо ведае, каб школьнік адчуў, што інтэлектуальна ўзбагаціўся.

Пра што разважаюць вучні?

– Якім я ўяўляю сабе летапісца?

– Ці патрэбны чалавеку анёл?

– Быць шчаслівым – гэта значыць...

– Якія асацыяцыі ўзнікаюць, калі чую слова “паэт”?

– Ролю якога персанажа – станоўчага ці адмоўнага – хацелася б выканаць на сцэне і чаму?

Якім чынам выкарыстоўваю вучнёўскія разважанні?

1) Розныя думкі вучняў выношу на абмеркаванне ў класе.

2) Цытаты з вучнёўскіх работ скарыстоўваю для фармулёўкі праблемных пытанняў да адпаведных тэм.

3) Часам выказванне вучня становіцца эпіграфам да ўрока.

4) На аснове вучнёўскіх работ складаю схему асацыяцый і на ўроку прапаную яе перастварыць.

5) Друкую выказванні вучняў і на гэтую ж тэму падбіраю цытаты з твораў аўтарытэтнага майстра. Задача вучня – знайсці сугучныя думкі. (Уласны творчы прадукт вучань параўноўвае з культурным аналагам).

б) Вучнёўскае разважанне можа быць першым этапам у падрыхтоўцы да сачынення. Так, напярэдадні вывучэння трылогіі Я. Коласа “На ростанях” вучням прапанавала адказаць на пытанні “Хто такі інтэлігент? Каго мы называем інтэлігентным чалавекам?” Пра сутнасць інтэлігентаў былі выказаны розныя думкі, некалькі з іх негатыўнага характару. Выказванні прачытала, не называючы прозвішчы аўтараў, і прапанавала падумаць, ці ёсць падставы для такіх думак, ці заўсёды інтэлігент – чалавек высокіх маральных прынцыпаў. Адказаць трэба было, абапіраючыся на змест твора Я. Коласа. На заключным этапе працы сфармулявала тэму для сачынення – “Ці заўсёды інтэлігент інтэлігентны?”

Выкарыстанне прыёму “Пяць хвілін на творчасць” пераканала мяне ў тым, што жаданне выказвацца ўзнікае ў вучняў толькі тады, калі запатрабаваны іх жыццёвы вопыт. Таму маршрут “ад жыцця → да твора → і з твораў у жыццё” лічу дзейсным і эфектыўным.

Заўсёды шукаю новыя прыёмы заахвочвання дзяцей творчасцю. Адзін такі прыём нарадзіўся пасля знаёмства з графічнымі работамі А. Раманавай – **“Прыём прыхаванай відавочнасці”**. Навідавоку – назва графічнай работы і сам *малюнак*, накладзены на рукапісны тэкст такім чынам, што адкрыта поўнасю толькі апошняя, *ключавая фраза*. Задача вучня: выбраць адну работу і напісаць твор, абапіраючыся на назву, малюнак і ключавую фразу. Лепшыя вучнёўскія работы ўвайшлі ў зборнік “Казкі Прынцэсы”.

Творчасць – працэс загадкавы, інтуітыўны, але падрыхтаваны ўсім папярэднім жыццёвым і эстэтычным вопытам. Задача настаўніка – стварыць умовы для таго, каб адкрыццё творчага “Я” адбылося. З мэтай дапамагчы вучням рэалізаваць асабістыя эмацыянальныя, духоўныя і пазнаваўчыя запатрабаванні, была створана **навукова-даследчая лабараторыя “Тэорыя і практыка літаратурнай творчасці”** [4, с. 9, 11]. У пасяджэннях лабараторыі бяруць удзел: 1) рознаўзроставы вучнёўскія калектыў (гэта і вучні – пераможцы розных творчых конкурсаў і алімпіяд па беларускай мове, і гімназісты, якія толькі пачынаюць усур’ёз цікавіцца мастацкім словам); 2) настаўнікі беларускай мовы і літаратуры; 3) іншыя

зацікаўленыя асобы. Абавязковы ўдзельнік пасяджэння – запрошаная творчая асоба (пісьменнік, рэжысёр, рэдактар газеты, акцёр...). З гэтага вынікае ключавая педагагічная *ідэя лабараторыі*: сустрэча з таленавітай асобай спрыяе развіццю творчага патэнцыялу вучня, мабільнасці і крэатыўнасці яго мыслення. Пасяджэнні лабараторыі даюць мажлівасць развівацца не толькі вучням, але і настаўнікам. Гэтаму спрыяе атмасфера сутворчасці (настаўнікі ↔ творчая асоба, настаўнік ↔ настаўнік, вучань ↔ вучань, вучань ↔ настаўнік, творчая асоба ↔ вучань) падчас падрыхтоўкі і правядзення мерапрыемства.

Праца кожнага пасяджэння творчай лабараторыі мае свае этапы: 1. Падрыхтоўка мерапрыемства. 2. Знаёмства ўдзельнікаў пасяджэння з таленавітай асобай. 3. Інтэрв'ю. 4. Майстар-клас госця. 5. Творчая спроба пярэ. 6. Дэманстрацыя вучнёўскіх работ. Падвядзенне вынікаў.

На этапе падрыхтоўкі назапашваецца і аналізуецца матэрыял пра госця, распрацоўваецца сцэнар, вызначаецца роля кожнага ў будучым мерапрыемстве. Гэта сумесная праца па стварэнні “тэксту”, падбор аптымальных форм і сродкаў для прадстаўлення асобы. На этапе інтэрв'ю ўдзельнікі вучацца дакладна фармуляваць пытанні, весці дыялог з апанентам. Падчас майстар-класа госць дзеліцца сакрэтамі свайго майстэрства, захапляе ўласнай творчасцю. Напрыканцы ўдзельнікі прадстаўляюць уласныя напрацоўкі, адкрываюць сябе для іншых.

Такім чынам, у працэсе прапанаванай формы работы ствараюцца выдатныя ўмовы для маўленчых зносін (наяўнасць адрасата і адрасанта, матыву, прадмета гутаркі, развіваецца вуснае і пісьмовае, маналагічнае і дыялагічнае маўленне, задзейнічаны ўсе віды маўленчай дзейнасці). Формай рэалізацыі працэсу камунікацыі выступае тэкст з нацыянальна-культурным кампанентам, створаны ў супрацоўніцтве ці індывідуальна. Вучні далучаюцца да набыткаў мастацкай слаvesнасці, адбываецца развіццё іх мастацка-эстэтычнага густу, камунікатыўнай, духоўна-маральнай і грамадзянскай культуры.

Літаратура

1. Беларуская літаратура. V–XI класы: Вучэбная праграма для агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання. – Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2010.
2. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова” / Электрон. дадз. – Мінск: Нацыянальны адукацыйны партал, 2016. – Рэжым доступу: <http://www.adu.by/be/uchitelyu-2/uchebno-metodicheskoe-obespechenie-doshkolnogo-obshchego-srednego-i-spetsialnogo-obrazovaniya/kontseptsii-uchebnykh-predmetov.html>.
3. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” / Электрон. дадз. – Мінск: Нацыянальны адукацыйны партал, 2016. – Рэжым доступу: <http://www.adu.by/be/uchitelyu-2/uchebno-metodicheskoe-obespechenie-doshkolnogo-obshchego-srednego-i-spetsialnogo-obrazovaniya/kontseptsii-uchebnykh-predmetov.html>.
4. Карасевіч, А.М. Адкрываем новае ў вядомым: Навукова-даследчая лабараторыя “Тэорыя і практыка літаратурнай творчасці” як сродак развіцця камунікатыўных і агульнакультурных кампетэнцый вучняў / А.М. Карасевіч // Настаўніцкая газета. – 2017. – 11 лют. – С. 9.